

Kakšna je vloga vrednote odgovornosti v sodobni družbi?

Miha Klanjšček, magister profesor razrednega pouka, Osnovna šola Bežigrad

Sposobnost prevzemanja odgovornosti je eden od ključnih vzgojnih ciljev vzgoje v samostojnost, vzgoje v demokratično družbo, kjer je svoboda posameznika omejena zgolj s pravicami drugih ljudi. Omenjena sposobnost posamezniku omogoča, da se vzdrži vseh tistih vedenj, ki negativno vplivajo nanj ali na družbo, v kateri deluje. Zmožnost sprejemanja odgovornosti za svoja dejanja tako ščiti posameznika in družbo pred destruktivnimi vedenjskimi vzorci. V prispevku predstavljamo vlogo odgovornosti v sodobni družbi in različne možnosti učenja, razvijanja in spodbujanja odgovornega ravnanja. Predstavljamo tudi osem smernic, kako posameznika čim bolj izuriti v izbrani sposobnosti.

1 Uvod

Človeško življenje je sestavljeno iz odločitev, pri čemer vsaka odločitev v naša življenja vpeljuje svoje posledice. Te posledice so lahko pozitivne ali negativne narave, vplivajo lahko le na enega človeka, lahko pa tudi na celotno skupnost, v kateri posameznik deluje (Lesar 2002; Peček Čuk in Lesar 2009).

Ker je »Slovenija država vseh svojih državljanov in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe« (Ustava Republike Slovenije 1991), lahko vsi ljudje na območju Slovenije samostojno in svobodno sprejemamo svoje odločitve. Upoštevati moramo le, da so »človekove pravice in temeljne svoboščine omejene samo s pravicami drugih« (prav tam), kar pomeni, da s posledicami svojih odločitev ne smemo prikrajšati drugih ljudi za njihove pravice in temeljne svoboščine.

Tovrstno svobodno urejene družbe lahko torej delujejo le pod pogojem, da se ljudje v njih odločajo za tista vedenja, ki družbi in njenemu delovanju ne škodujejo. To pa je mogoče le, če ima posameznik razvito sposobnost prevzemanja odgovornosti za svoja dejanja, kar pomeni, da se zaveda posledic svojih dejanj in ve, da bi s spremembo svojega vedenja spremenil tudi svoj vpliv na ožje in širše družbeno okolje.

Da bi bolje razumeli koncept odgovornosti in njegovo pomembnost v sodobni družbi, si najprej pogledajmo, kaj odgovornost sploh je.

2 Kaj je odgovornost?

Ko razmišljamo o odgovornosti, kaj kmalu ugotovimo, da čeprav bi zlahka prepoznali odgovorno osebo, zgolj z besedami le s težavo opišemo, kaj

odgovornost pravzaprav pomeni. Juul (2009) meni, da »biti odgovoren sam zase pomeni nositi odgovornost za to, kar govoriš, pa tudi za svoje vrednote, meje in čustva« (prav tam).

Nadalje lahko opazimo, da odgovornost kažejo predvsem tiste osebe, ki se čutijo nagovorjene, izzovane, poklicane ali dolžne se odzvati na določeno dejanje. Razloge za potrebo po odzivu je Šuštar (1995) iskal v ljubezni do sočloveka, spoštovanju dogovorov in sledenju osebnim vrednotam.

Odgovornost torej ni nekaj prirojenega, nekaj, kar bi se pojavilo oziroma razvilo samo od sebe, temveč temelji na osebnem odnosu, ki ga ima posameznik do svoje okolice. Če je ta odnos ljubeč, skrben, spoštljiv, bodo tudi njegova dejanja izražala veliko stopnjo odgovornosti. Če pa je ta odnos brezbrizen, sebičen, nespoštljiv, prezirljiv, bomo pri posamezniku lahko opazili več neodgovornega ravnanja.

O odgovornosti lahko govorimo tudi vedno, kadar ljudje vzpostavljamo medosebne odnose (na ravni družine, šole, mesta, države ...), ko se moramo zaradi sebe in soljudi vedno truditi za odgovorno in spoštljivo vedenje ter dobro počutje vseh (Šuštar 1995; Kroflič 2007; Lesar 2002). Posamezniki, ki zmorejo prevzeti odgovornost za svoja dejanja, takim skupnostim koristijo, posamezniki, ki pa te sposobnosti nimajo razvite, skupnostim škodujejo (Juul 2009).

Odgovornost tako ni omejena samo na izvajalca nekega vedenja, temveč zadeva slehernega posameznika zaključene družbe. Zaradi tega smo odgovornost dolžni prakticirati praktično vsi, ne glede na mesto ali čas našega delovanja (Mulej, Mernik, Hrast in Hrast 2013):

1. Vsak nosi odgovornost za to, kako njegova dejanja vplivajo na druge.

2. Vsak nosi odgovornost za svojo komunikacijo. Ta sogovornika ne sme zavajati ali skrivati pomembnih informacij.
3. Obnašanje vseh članov družbe mora biti etično.
4. Spoštovati je treba interes vseh deležnikov za ključene družbene celote.
5. Vsak nosi odgovornost spoštovati medsebojne dogovore (vladavina prava).
6. Spoštovanje lokalnih dogovorov – posameznika obvezuje spoštovanje dogovorov okolja, v katerem deluje.
7. Vsak nosi odgovornost za spoštovanje človekovih pravic.

Zavedati se moramo namreč, da naša dejanja ne vplivajo le na nas, temveč na celotno naravno in socialno okolje, v katerem delujemo. Čeprav mnoga dejanja izvedemo kot posamezniki, njihove posledice spreminjajo življenja vseh članov zaključene družbene skupine – človeštva (Mulej, Mernik, Hrast in Hrast 2013).

3 Odgovornost v današnji družbi

V zadnjih letih lahko opazujemo upadanje količine odgovornega vedenja na račun porasta sebičnega odnosa posameznika do svoje okolice, kar je povzročilo predvsem zmotno razumevanje svobodne družbe in svobode kot take, češ da je to odsotnost skrbi in drugih bremen, ki bi vršila tak ali drugačen psihološki pritisk na posameznika, kot to počne občutek za odgovornost. Tako je svoboda prepogosto zmotno razumljena kot »delam, kar hočem, kar meni v določenem trenutku ustreza« brez ozira na posledice, ki bi tem odločitvam sledile (Žorž 2010).

Poleg tega vrednoto odgovornosti vse bolj izrivajo druge, enostavnejše vrednote – uspeh, užitek, osebna sreča, zadovoljstvo itd., ki se osredotočajo na krajši časovni okvir v primerjavi z odgovornostjo in posledično od posameznika zahtevajo manj energije, truda, odrekanja in discipline (Juul 2009).

Na nizko pojavnost odgovornosti negativno vpliva tudi neustrezno vedenje vzgojiteljev, ko se namesto otroka ali v otrokovem imenu spoprijemajo s posledicami njegovega dejanja. S tem se omejuje otrokovo učenje na lastnih izkušnjah, posledično je tudi proces razvijanja odgovornosti onemogočen ali vsaj otežen (Juul 2009). V takih primerih namreč obstaja nevarnost, da se otroci ne bodo znali samostojno soočati s svojimi prihajajočimi življenjskimi izzivi, ne bodo znali prevzeti odgovornosti za svoja dejanja in se soočiti s posledicami svojih dejanj, zaradi česar bo trpela njihova kvaliteta življenja in kvaliteta življenja družbe, v kateri bodo delovali. Taka družba bo namreč polna posameznikov, ki bodo reševanje

problemov prepuščali drugim. Več ko bo takšnih posameznikov, več nerešenih problematik bo imela družba, bolj bodo posamezniki v njej nesrečni (Žorž 2010).

Tudi Lah (2013) v svojem delu izpostavlja, da v sodobnem času otrokovo odgovornost vse pogosteje prevzemajo starši ali drugi vzgojitelji, k čemur jih sili družbeni pritisk, da so vzgojitelji odgovorni za otrokovo dobrobit. Posledično je preveč poudarka na vprašanju, ali so vzgojitelji storili vse, kar je v njihovi moči za dobrobit svojega otroka, in premalo na vprašanju, kako so se otroci potrudili, da do slabega rezultata ne bi prišlo. Ob takem vedenju vzgojiteljev se poveča tveganje za pojav otrokove pasivnosti pri reševanju problemov. Ko se je tak otrok kasneje primoran samostojno soočiti z nekim problemom (šolsko ocenjevanje, prva zaposlitev ...), se ne znajde, problematična situacija pa postane vir stresa in frustracij. Zato moramo čimprej nehati delati ali pomagati delati tiste stvari, ki jih otroci zmorejo narediti sami (Zadel 2013), kar predstavlja osrednjo smernico pri razvijanju odgovornosti. Vzgajati je potrebno z nenehnim zavedanjem, da bodo morali biti posamezniki po zaključenem vzgojnem procesu zmožni samostojno poskrbeti za kvaliteto svojega življenja. Tako obsežen vzgojni cilj pa lahko dosežemo zgolj z upoštevanjem načela postopnosti.

4 Razvijanje odgovornosti

Odgovorno osebo najlažje spoznamo po njenem vedenju, po načinu reagiranja na posledice svojega vedenja. Govorimo torej lahko, da je biti odgovoren določen način vedenja, vedenjski vzorec, tudi sposobnost, kar lahko enačimo s sposobnostjo prevzemanja odgovornosti za svoja dejanja. To pomeni, da lahko odgovornost razvijamo na enak način kot druge otrokove sposobnosti in vedenja.

Če želimo biti odgovorni, moramo biti najprej sposobni svoje vedenje povezati s posledicami in jih sprejeti kot naše delo, naš prispevek k družbi, naravi ali skupnosti, v kateri delujemo, pa naj bo to nekaj dobrega ali nekaj slabega (Zadel 2013). Za tem pri odgovornosti igra ključno vlogo še zavest, da bi s spremembo svoje odločitve oziroma vedenja dosegli drugačne posledice, ki bi bile lahko za nas ali družbo boljše ali slabše.

Učenje sposobnosti prevzemanja odgovornosti za svoja dejanja lahko torej razdelimo na dva dela – zavedanje in prepoznavanje posledic svojih dejanj ter zavedanje, da bi lahko s spremembo svojega dejanja dosegli drugačne posledice.

Sposobnost prevzemanja odgovornosti ni ciljna destinacija, ki bi jo želeli pri posameznikih doseči, temveč je eden od ključnih pripomočkov za

raziskovanje in ugotavljanje kvalitete posameznega vedenjskega vzorca in s tem ohranjanje in zagotavljanje kvalitetnega delovanja družbe. Podobno kot nam sposobnost branja omogoča usvajanje novih znanj, tako nam sposobnost prevzemanja odgovornosti omogoča vrednotenje vedenjskih vzorcev, na podlagi tega pa se lažje odločamo za tista vedenja, ki bodo nam in družbi koristila.

Kadar oseba ni sposobna prevzeti odgovornosti za svoja dejanja, se na posledice svojih dejanj odziva z različnimi obrambnimi mehanizmi, ki temeljijo predvsem na strahu pred izgubo svobode ali strahu pred drugimi negativnimi posledicami izvedenega dejanja. Kot vzgojitelji otrok moramo zato posebno skrb nameniti temu, da tovrstni vedenjski vzorci zatekanja k obrambnim mehanizmom ne prerasejo v navado ali v primarno vedenje, po katerem posameznik poseže v rizičnih trenutkih (Ščuka 2008). Da bi se temu izognili, je potrebno prevzemanje odgovornosti v otrokovo življenje vpeljevati počasi in postopoma tekom njegovega celotnega razvoja in odrasčanja. Otrok naj na vsaki točki odrasčanja prevzame toliko odgovornosti, kolikor jo je zmožen v danem trenutku nositi, ne da bi mu pri tem skrbi in psihološki pritisk povzročali prekomerno količino stresa, občutek preobremenjenosti ali občutek

izgube nadzora nad dogajanjem. Otrok naj bo odgovoren za tista opravila, ki jih je zmožen opraviti samostojno, ne glede na kvaliteto rezultata.

5 Dejavnosti za razvijanje odgovornosti

Sposobnost prevzemanja odgovornosti je vedenjski vzorec, zato ga učimo, razvijamo in spodbujamo enako kot ostale vedenjske vzorce npr. delavnost, sodelovalnost, delovne navade itd. Poleg splošnih smernic za oblikovanje vedenja si lahko pomagamo tudi s sledečimi, bolj specifičnimi:

1. Kar je otrok sposoben opraviti, naj opravi sam

Vsako dejanje ima svoje posledice. Če za posledice svojega dejanja poskrbi otrok, razvija sposobnost prevzemanja odgovornosti. Če namesto otroka za posledice poskrbi njegov vzgojitelj, se pri otroku razvijanje omenjene sposobnosti zatira. Otrok naj zato sam poskrbi za vsa tista opravila, ki jih je sposoben opraviti, ne glede na to, kako dobro jih bo opravil ali koliko časa mu bo to vzelo.

2. Spodbujanje samostojnosti

Otroke je potrebno pri samostojnih opravilih spodbujati. Tudi oni se namreč zavedajo, da bi isto opravilo vzgojitelj opravil bolje, hitreje in z manj truda. Cilj ni, da je opravilo zgolj opravljeno, cilj mora biti otroka naučiti opravljati to opravilo.

3. Spodbujanje učenja na lastnih napakah

Napake so sestavni del učenja. Ponujajo nam priložnosti za izboljšanje, napredek in osebnostno rast. V trenutku, ko izgubimo svoje napake, izgubimo tudi možnost napredka. Zato pozdravljajmo napake kot nekaj dobrega, kot vir znanja in motivacije, ki lahko otroka vodita do boljše verzije sebe.

4. Zgled

Zgled je osnovni vir informacij pri učenju novega vedenja, zato tudi pri učenju odgovornosti ne gre brez njega. Poleg tega lahko vzgojitelj vzgoji svojega varovanca le do tistega nivoja, kjer se sam trenutno nahaja. Ne pričakujmo od svojih otrok nič bolj odgovornega vedenja, kot ga prakticiramo sami. Napredek se začne v nas, ne v naših bližnjih.

5. Spodbujanje samorefleksije pri otroku

Vsak človek, ki se je zmožen spominjati preteklih dogodkov, je zmožen o njih tudi razmišljati. Tako je tudi vsak otrok zmožen refleksije tistih dogodkov, ki se jih spominja. Z nekaj vaje in truda pa se lahko nauči tudi samorefleksije. Pri mlajših otrocih lahko vodimo refleksijo preteklega dogodka (pogovor), da bi otroci ozavestili in prepoznali posledice svojih dejanj. Z usmerjenimi vprašanji lahko spoznamo otrokov način razmišljanja, nato pa ga z nadaljnjimi vprašanji vodimo proti odgovornejšemu razmišljanju, proti naslednjemu koraku obvladovanja odgovornega vedenja. Ko otrok že brez težav prepozna posledice svojih dejanj, si lahko v nadaljevanju pogovora zamislimo, da bi otrok svoje dejanje v isti situaciji zamenjal z drugim vedenjem, ob čemer otroka spodbudimo k razmišljanju o posledicah spremenjenega vedenja.

6. Veriga dejanj in posledic

Ko je posameznik suveren pri prepoznavanju posledic svojih dejanj, se lahko osredotočimo na razvijanje zavesti, da bi s spremembo vedenja spremenili tudi posledice našega vedenja. To lahko zelo učinkovito storimo z zapisovanjem dejanj in posledic v določenem časovnem okvirju. Pri tem lahko iščemo vzroke, zakaj smo v določeni situaciji izbrali neko vedenje in kako je to vedenje vplivalo na nadaljnji razvoj dogodkov. Tako lažje opazimo napake (mesta za izboljšave), kjer lahko verigo pretrgamo in s tem poskrbimo za pozitivnejše posledice svojih odločitev.

7. Moralni premislek

Moralni premislek je podporna tehnika iskanja ustreznega vedenja v izbranih okoliščinah. Otroku omogoča, da v poljubni situaciji miselno pretehta različna vedenja, pri čemer lahko že na podlagi logičnega razmišljanja zaključi, katero vedenje je bolj in katero manj ustrezno. Izvajamo ga preko treh korakov. Najprej izberemo vedenje, o katerem bomo razmišljali. Nato premislimo, kaj bi se zgodilo, če bi se vsi tako vedli. Če bi družba ob takem vedenju

lahko nemoteno delovala, da bi lahko naše vedenje ponavljali v nedogled, je vedenje sprejemljivo, moralno. Če družba ne bi mogla normalno delovati in vedenja ne bi mogli ponavljati v nedogled, je vedenje nesprejemljivo, nemoralno.

8. Spodbujanje razmišljanja – kaj bi se zgodilo, če ...

Sposobnost odgovornega obnašanja je zgolj orodje za vrednotenje vedenja. Odgovorno vedenje moramo torej še poiskati. To lahko zelo učinkovito storimo z domišljjskimi zgodbami, ki jih začnemo z besedami: »Kaj bi se zgodilo, če ...«. Pri tem pustimo otroku, da raziskuje različne, mogoče ali nemogoče situacije, s poudarkom na vprašanih, kako bi se on počutil v takih situacijah. Na ta način se bo zelo naravno izogibal tistim situacijam, ki lahko vodijo do negativnih čustev, in iskal tiste situacije, ki mu bodo prinašala pozitivna čustva.

Od vseh navedenih smernic je prva (kar je otrok sposoben opraviti, naj opravi sam) daleč najpomembnejša, saj predstavlja temeljno dejavnost, na kateri gradimo sposobnost prevzemanja odgovornosti za svoja dejanja. Ironično se danes prav ta temeljna smernica prva zanemarija z namenom doseganja čim boljših rezultatov posameznika, celo zakrivanja njegove nesposobnosti, s čimer delamo otrokom in družbi nepopravljivo škodo – vzgajamo posameznike, ki bodo svojo dolžnost soočanja s posledicami svojih odločitev in dejanj prelagali na druge.

Vzgojitelji moramo zato v tem ključnem času složno in odločno poudarjati pomen odgovornosti kot ključne vrednote za družbo prihodnosti, jo varovati in jo vztrajno privzgjati prihajajočim generacijam. Ne smemo popustiti pritiskom drugih ljudi, ki si želijo z neodgovornim in družbeno destruktivnim ravnanjem pridobiti osebno korist ali kratkotrajna pozitivna čustva. Moramo se boriti in zavzemati za vrednoto odgovornosti kot glavni ščit trajnostnega sobivanja.

Viri

- Juul, Jesper, 2009: *Družinske vrednote: življenje s partnerjem in otroki*. Radovljica: Didakta.
- Krofič, Robi, 2007: Vzgoja za odgovornost onkraj razsvetljenske paradigme: od razvoja odgovora – zmožnosti k spoštljivemu odnosu in razvoju etične zavesti. *Sodobna pedagogika*, 58, 56–71.
- Lah, Tamara, 2013: *Kako vzgajati za odgovornost*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- Lesar, Irena, 2002: *Med iskanjem in izbiro smisla: vpliv Franklove teorije smisla na vzgojno teorijo in prakso*. Ljubljana, Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Mulej, Matjaž, Mernik, Maja, Hrast, Nomi, Hrast, Anita, 2013: *Družbena odgovornost v osnovnošolskem izobraževanju*. Ljubljana: IRDO.
- Peček Čuk, Mojca in Lesar, Irena 2009: *Moč vzgoje: sodobna vprašanja teorije vzgoje*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Ščuka, Vilijem, 2008: *Solar na poti do sebe: oblikovanje osebnosti: priročnik za učitelje in starše*. Radovljica: Didakta.
- Šuštar, Alojzij, 1995: *Sem komu odgovoren?* Ljubljana: Salve.
- Ustava Republike Slovenije. Uradni list RS, št. 33/1991-I.
- Zadel, Aleksander, 2013: *Priročnik za razumevanje otrok in sebe*. Koper: Inštitut C. A. R.
- Žorž, Bogdan, 2010: *Vzgoja za svobodo – vzgoja za odrekanje: izbor iz člankov Bogdana Žorža*. Koper: Ognjišče. 114–119.